

Kåseri om gamla tider

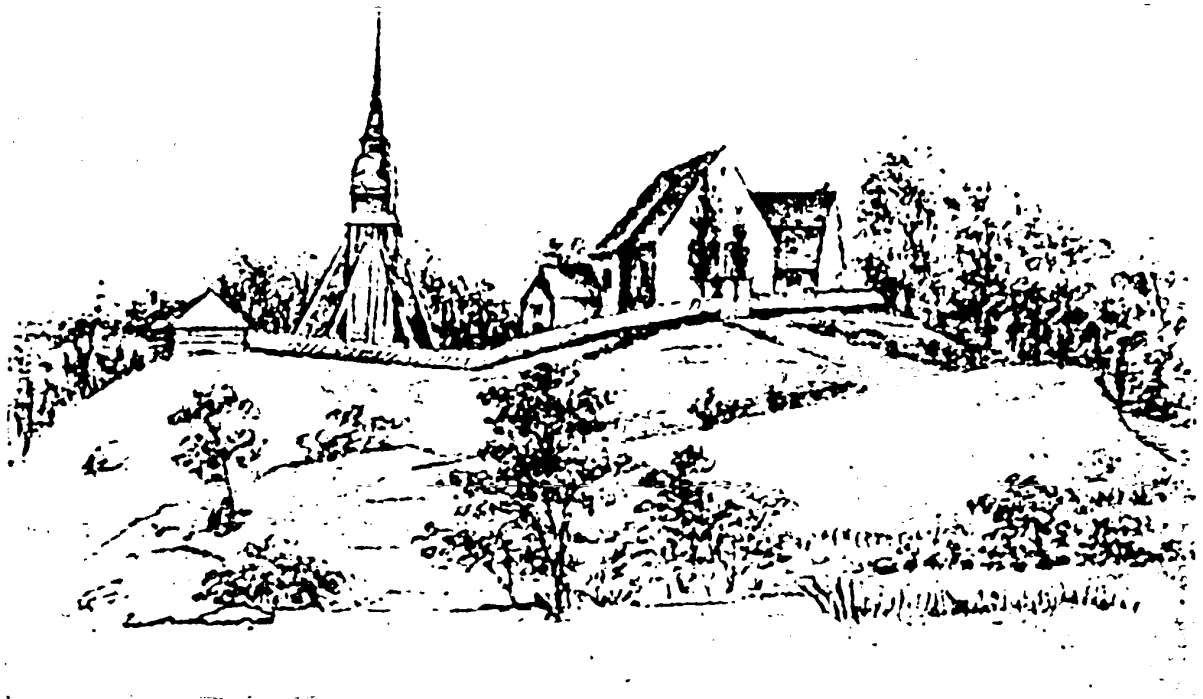
och

Hannäs gamla Kyrka

av

Carl-Erik Ståhlbom

1971

*Hannäs gamla kyrka
Teckning av Sofia Hazelius 1865*

Kåseri om gamla tider och Hannäs gamla kyrka, hållet i Hannäs
Församlingshem den 20-10-1971. Närvarande Hannäs kyrkobroder med
damer samt Ringarums och Gärdserums kyrkobroder med damer, cirka 70
personer.

Jag skall tala lite om gångna tider i Hannäs och om gamla kyrkan. Inte för
att jag vet så mycket, varken om gamla tider eller om gamla kyrkan, men det
går ju i all enkelhet att berätta det lilla också, därför att det gamla intresserar
så många mogna människor. Dessutom är det en fördel för mej som
berättare, att tala om det gamla som de flesta glömt, för då kan hemmaborna
inte kontrollera hur mycket jag ljuger i brist på vetande. Man kan inte
kontrollera allt man hört de äldre berätta, vi är skapade olika och berättar
olika, det blir ibland oavsiktliga fel, sådant tillhör det typiskt mänskliga
återberättandet. Ändå behöver vi berättandet, även från släkte till släkte.

Nu skall vi starta vår färd på vägen mot Lövdalen. Åker man vägen från
kyrkan mot Kvarnvik två kilometer, så går det en liten skogsväg till höger
uppför en backe. Till vänster om denna backe bodde under 1800-talet en
knekt som hette Karl Sprint, gift med Stafva. Platsen kallades Sprintstället.

Förr var det ju vanligt, att folk kom från det militära och fick platser i
allmänna verk såsom ex. posten eller järnvägen. Sprinten kom in vid posten
som posthämtare i Falerum. Det var på äldre dar och en syssla av det mer
blygsamma formatet. Posten kördes då med häst mellan Valdemarsvik -
Solvestad- Falerum tur och retur fyra dagar i veckan, måndag, onsdag,
fredag och lördag, i en riktning varannan dag. De återstående vardagarna
tisdag och torsdag, hämtade Sprint posten i Falerum och körde den till
Solvestads poststation vid kyrkan. På sommaren använde han en dragkärra
på trähjul, ty gummihjul fanns ju inte då, och på vintern använde han en
skjutdrög, s.k. stötting.

Sprint var mycket humoristisk, för honom var kärran och stöttingen inga
döda föremål utan kamrater som man talade till, som man kunde antingen
berömma eller tillrättavisa för oskickligt beteende. Han hade naturligtvis
namn på de två, kärran hette Lydia, förmodligen för att hon följde honom
lydigt och snällt, gick han fort, så gjorde hon likadant och gick han sakta i
uppförsbackarna så höll hon samma hastighet.

Stöttingen var lite mera lurig, och han bar namnet Hurtig. På vintern vid
isgata satte den upp en våldsam fart i utförsbackarna. Sprint försökte lugna
den med att säga pto, pto som till en häst, men Hurtig han var som om han
varit döv. Ibland gick det omkull, ja Hurtig var lite "skensk" och besvärlig.
När Sprint kom i utföra i Röelogsbacken, i närheten av Ålderdomshemmet,
så hörde man honom skrika på Hurtig: "Pto, pto, lugne da lite, var inte så
het!" Men det slutade ibland med en vådlig vurpa.

Sprint hade en dotter, Ottilia. som var en märklig kvinna. Såsom man
finner jag alla kvinnor vara märkliga, men med denna Ottilia var det också

något annat, hon var och är förknippad med Hannäs 1800-talshistoria. Hon gick nämligen och läste för sin konfirmation, det sista året som Hannäs gamla kyrka var i bruk, året 1885. När hon blev gammal, var hon bosatt i Amerika, men hon kom ihåg det mesta om kyrkan och berättade om detta i brev till Elias Andersson i Larum. Detta är mycket intressant, eftersom hon därmed är den enda Hannäsbo som varit på plats, inregistrerat detta med egna ögon och nedskrivit det ihågkomna för eftervärlden.

Den av de nu levande Hannäsborna som vet mest om gamla kyrkan är Elias, dels p.g.a. av sitt hembygdsintresse och dels beroende på att hans far var kyrkvård på Ottilias tid. I våras så var jag hos Elias, och då tog han fram ett gammalt träskrin, det var ett sådant som de förr hade sin matsäck i, men Elias han använde det till matnyttiga papper om gamla tider. Sådana matskrin hade körkarlarna förr med sig på vintern, då de med kälkar körde fannved till samhällen och städer.

När Elias öppnade skrinet för mej, så tänkte jag, att nu tar han väl fram en fårbog, så att jag får lite i mej, för i hans hus har de alltid trakterat folk med mat i överflöd. Men i stället tog han fram gamla papper. Vanliga människor de brukar ju skaffa sej nye papper, men Elias han vill bare åt de där gamla, som många kastar bort när de inte längre behöver dem, i tron att de saknar värde.

Bland de kära gamla papperen fick jag så ta del av Amerika-breven från Ottilia Magnet, farmarhustru i Iron River, Michigan USA. Breven var skrivna i början på 1950-talet. Förhistorien är denna:

Som vuxen for Ottilia till Stockholm och blev sömmerska. Från Stockholm for hon sedan till Amerika, blev gift och farmarhustru Ottilia Magnet. Hon och hennes man hade en dräng, även han från Hannäs, från Betlehem i Larum. Drängen dog vid hög ålder och Ottilia skrev och anmälde dödsfallet till Hannäs präst, Henrik Östberg.

Östberg gick till Elias och bad denne ta hand om brevväxlingen med Ottilia, eftersom torpet Betlehem låg på Elias mark, och eftersom han visste allt om den dödes familj. Så skedde, därmed blev det en brevväxling mellan de två, lidelsefullt, intresserade hembygdsvännerna. Ottilias beskrivning av hur det såg ut inuti den gamla kyrkan, är trots sin enkelhet och knapphet, en guldgruva. När man nu är inne i ruinen, och tänker på Ottilias berättelse, så liksom man ser den gamla kyrkan framför sig och upplever något av den gamla stämningen i det materiellt förgångna.

De vackraste platserna på denna jorden för Ottilia var två, den ena var Mantorp med utsikten över kyrkbyn. Till Mantorp bar hon som barn varor från lanthandlarefamiljen Blomqvist. Den andra var Kyrkkullen med Hannäs gamla tempel, dit hon också vandrade så många gånger som barn.

Det finns många vackra platser i vår bygd, inte bara i Hannäs. Men jag delar Ottilias åsikt, när det gäller Kyrkkullen, som en mycket vacker och stämningsfull plats i vår socken. Kyrkkullen ligger på tre sidor omfluten av

Vindomen, sjön med de många vikarna i tre socknar och med de omväxlande stränderna.

Det fortlever en gammal historia, att två personer kom i tävel om vilket som var längsta sträckan, att gå runt Vindomen eller att gå till Stockholm. De startade samtidigt, och det som hände var följande: Den som gick till Stockholm kom dit efter ett okänt antal dagar, men den som gick runt Vindomen har inte kommit runt den ännu i denna dag.

(I Tryserums sockenbok berättas samma historia, men i den slutade tävlingen på ett annat sätt, med ond bråd död. Där berättas, att de skulle ha startat vid Glabron i Skedshult, vinnare var den som kom först till Stockholm eller den som kom först åter till Glabron. Stockholmsvandrar vann, och detta gjorde Glabrovandrar så ursinning, att han mördade sin mottävlare i stället för att betala den överenskomna vad-summan. Till minne av händelsen restes ett kors på platsen för ogärningen. Ett sådant kors kallades i äldre tider för mordkors. Det här mordkorset fick sin plats vid ena änden av Glabron, där det fanns tills det ruttnade ned, vilket tyder på, att mordet kunde ha skett där. Det här skrivna inom parentes, är för den som läser föredraget, det var inte med i föredraget inför kyrkobröderna.)

Sägner och legender får tagas för vad de är, men det hindrar ju inte att en del bygger på verkliga händelser. Vår socken anses ha fått sitt namn av kombinationen hane och näs. Gamla kyrkan fick sin plats på ett näs, som varit spelplats för orrar. Om vi sätter ordet Hana (av hannar) först och tillfogar ordet näs, så får vi namnet Hananäs, vilket blev det först använda sockennamnet. Om denna historia kan kallas legend, så är den trovärdig.

En annan legend är den hur en del församlingar med hjälp av djur utsåg platsen för kyrkbygget. Man spände ihop ett par oxar, såsom skedde när de skulle till att dra något. Men i detta fallet fick de inget redskap efter sig, de fick gå när det passade dem vart de ville, där de stannade av sig själva, var då den av Gud utvalda platsen.

I Hannäs skulle de ha släppt en tupp, som fick flyga vart den ville, där den landade var den rätta platsen. Det var ingen dålig tupp som tog sig ända till Kyrkkullen och landade uppe på den. Självt har jag aldrig sett några tuppar flyga, annat än någon enstaka folkilsken tupp, som "flugit i skallen på folk".

Innan man kommer till Kyrkkullen, passerar man först prästgårdstomten. Den äldsta prästbostaden där är riven. I den har berömda präster bott, ex

Thure Ekenstam, 1827-48, en ledande person vid folkskolans tillkomst.

Petrus Hellvik, 1849-67, han utgav på begäran predikosamlingen "Minnen från Hemmet, Kyrkan och Grafven", en gripande skrift.

Fredrik Hammarsten, 1877-86, som var präst här när nya kyrkan byggdes. Varenda morgon under kyrkans byggnadstid höll han en kort gudstjänst på byggplatsen, innan arbetet fick börja.

Med bibel i hand skrämde han en natt klockan tolv bort de som spökade på Hannäs gamla kyrkogård, så att det blev lugnt där. I sällskap hade han kyrkväktaren. Denne var skyddad genom att stå på Hammarstens rockskjört. Själv var Hammarsten skyddad genom Bibeln i sina händer.

När det nattetid regnade in genom taket i prästbostaden, låg han med ett paraply över sig i sängen; en ovanlig präst. Han kom senare till Blasieholmskyrkan i Stockholm och blev känd av alla Sveriges präster för en bönbok som han författade.

Intill den nu rivna prästbostaden ligger nu en annan, som tillkom på prästen Gustaf Wätters tid i Hannäs, 1886-96. Denne kom senare till Stockholm, vad han gjorde där är inte efterforskat, men vi vet att han sjöng på Operan, eftersom Ottilia hörde honom sjunga där.

Werner Wahlén, en av socknens nu äldsta, hade en far som varit knekt för Rumhult och tjänstgjorde i Karlskrona. På en hemresa medförde han ett ärende till Wätter och besökte honom med detta. Köksbordet stod dukat med god mat, och Wätter frågade Wahlén om han fick bjuda på något. Men Wahlén tillhörde dem som blivit uppfostrade med seden, att det skulle trugas och krusas först, så han sa, att han skulle inget ha, han hade gjort sin tjänst så gärna ändå. Då sa Wätter: "Jaså, ja tack så mycke då, å adjö."

När Wahlén efteråt berättade detta, så tillfogade han en smula bittert: Å ja, som va så hungri." Det är inte utan att man lider med den hederlige Wahlén.

Backen uppför kyrkan var besvärlig. Man körde aldrig upp för backen varken med levande eller döda. Kistbärarna halkade ibland omkull i backen vintertid, men på den tiden var man inte så noga med sådana saker, man tog allting mera naturligt och mindre högtidligt, men det inre som rörde sig i människorna var nog detsamma då som nu.

(När jag nu 1998 med datorn skriver om detta tal, som var skrivet på skrivmaskin 1971 och som håller på att blekna bort, så vill jag tillfoga till det ovan sist skrivna en reflektion: Nu står folk omkring kistorna och bugar och rör sig stillsamt och värdigt. Detta är bra att se för de närmast sörjande, det är mänskligt och anständigt. Men, när de sörjande har gått sin väg, då händer det på en del kyrkogårdar, att det kommer en grävmaskin och börjar att med skopan krossa kistan, mosa den. Då är det slut med det bugande och högtidliga. Krossandet sker för att gravjorden skall packas för att inte sjunka senare, vilket kräver påfyllning, ty det kostar pengar. Detta är inte anständigt.)

Ottilia berättar, att när hon kom in på kyrkogården från norr, så låg där till höger ett skjul och utmed det en massa bråte. Det kan ha varit bräder och gravstämp. (Det skall också ha funnits ett benhus där någonstans, men om detta var benhuset, är okänt.) På samma område av kyrkogården stod också

den klockstapel som ruttnade ned, och erattes av den, som stod till vänster vid inträdet på kyrkogården på Ottilias tid.

Kyrkan hade tre ingångar, men enligt Ottilia användes bara huvudingången, men vilken denna var av de två, den södra eller den norra (koret hade en egen ingång), det framgår inte av hennes brev.

Först kom de in i ett vapenhus, där stod ett bord, träskulpturer till vänster och spadar m.m. samt en dödskalle till höger. Från vapenhuset gick en trapp upp till läktaren.

På läktaren var det skumt. Där fanns en liten piporgel, tillverkad av organisten P.A. Halldén i Gusum. Där fanns en sittbänk för kyrkokören samt en straffstock för grova syndare. Den hade sex hål, olika stora, för att passa olika omkrets av smalben. Jag har gått och tittat på denna straffstock i vårt nuvarande kyrktorn, och funnit att hålen skulle passa bra för våra nuvarande manliga kyrkvårdar, Artur Lindberg och Birger Johnsson. Därför har jag tänkt, att om jag placerade straffstocken i vårt vapenhus och fick kyrkvårdarna att sitta med benen i den, så skulle det bli folkvandring till kyrkan. Och tänk vilken uppbyggelse för församlingen. Vi skall ju för den goda sakens skull vara listiga som ormar; tydligen är jag en sådan.

En av kantorerna var J.F. Hornwall, som Ottilia mindes väl, för att han var "makalös" med att väcka upp en församling. Denne verkade från 1845-63, alltså före Ottilias konfirmationstid. men eftersom han dog 1899, så betyder det att han hjälpte till ibland efter slutad anställning.

Vad Ottilia själv beträffar, så bör hon ha varit född 1871. Om så var, var hon 13 år, hösten 1874, börjat få undervisning då, samt konfirmerad 1885, sista året kyrkan användes.

Kyrksalen var delad i mansida och kvinnosida, kvinnorna till vänster mot norrsidan och männen till höger mot sydsidan. Att kvinnorna skulle sitta på norrsidan sades bero på att allt otyg och sattyg kom från norr. Därför skulle kvinnorna sitta på norrsidan, ty om det onda kom in, trots frånvaron av fönster på den sidan för att försvåra dess inträde, så skulle det först drabba kvinnorna som hade ett mindre värde än männen. Alla som satte sig i fel bänk blev motade därifrån till rätt plats.

Längst fram innan koret fanns en särskild bänk för konfirmanderna. Dessa skulle bevista alla gudstjänster. De skulle sedan på nästkommande lektion med prästen kunna utantill föregående högmässas inträdesord samt kunna redogöra för evangelietextens innehåll.

Predikstolen stod till höger och på den stod timglasets och mätte tiden för predikan, så att den inte blev för kort.

Kyrkan hade golv, och väggar och tak var klädda med bräder. Taket var välvat och enligt Ottilia, så såg det ut som ett uppochnedvänt såll. Det fanns mycket målningar, både med naturfärg och med oljefärg. Salstaket och kortaket var ljusblått och översållat av stjärnor. I kortaket syntes änglar som blåste i trumpeter, och de var omgivna av stjärnor.

Det fanns ingen altartavla, men i stället ett stort fönster i korväggen. I taket över altaret fanns bilder med Jesus ur den bibliska historien.

I salstaket fanns två dominerande bilder. Den ena föreställde Abraham, som skulle till att offra sin son Isak. Där syntes då också Guds röst, som kom till Abraham. Rösten hade formen av en pratbubbla, precis som i dagens tecknade serier. Bokstäverna var stora och svarta och orden var inramade av det böjliga strecket.

Den andra av de två tavlorna föreställde Satan själv. Han hade en en eldgaffel, precis lika den som fanns i sakristian. Med denna eldgaffel rörde han i en eld så gnistorna rök vida omkring. Att det var Satan själv gick inte att ta miste på, ty de flesta kunde känna igen honom med horn på huvudet, horn på knäskålarna samt klövar i stället för fötter.

Väggarna var rappade och gick i grått. På dem fanns också målningar av bibliska personer i naturlig storlek.

Bänkarna gick i brunt. En speciell och ovanlig färg hade insidan av sakristians dörr mot söder. När Ottilia var barn, frågade hon modern om denna dörrens konstiga färg. Hon fick då veta sanningen, sanningen var den, att om en brud som bar brudkronan, när hon vigdes där, inte var ”dygdadlig”, så sipprade det blod under kronan. Detta blod stänkte på dörren, så att färgen som Ottilia såg, det var ingen färg utan i stället levrat, svartnat blod. (Det var ju tur för brudgummen, att inte han bar krona, för då hade det stänkt dubbelt så mycket, men det dygdadliga kanske bara gällde brudar? Men dörrens färg vittnade alltså i detta fall om, att de icke dygdadliga var ganska många också på den tiden.)

När Ottilia som vuxen kom tillbaka från Stockholm till sin mor och hälsade på, gick de till kyrkan, som då var ruin. Ottilia kunde inte gråta med ögonen, men hon upplevde en stor sorg, när hon såg förödelsen i sin ungdoms helgedom. Allt hade lämnats ovårdat, stenar var nedrasade, golvet var borta och naturen började återerövra jordgolvet. Hon fann en brädlapp och satte sig på den, där hon suttit som konfirmand. Den platsen var inristad i hennes minne, ty där höll hon på att svimma en gång under sin konfirmationstid.

Det var så, att man eldade inte i kyrkan. I ett hörn i sakristian kunde kyrkvärdarna elda och gjorde så vid behov. Där satt kyrkvärdarna på en bänk och värmdes sig samtidigt som prästen och de kyrksamma fick frysa, skriver Ottilia. Den här gången, när Ottilia frös så att hon höll på att falla samman, så såg Elias far, kyrkvärden, detta genom den öppna dörren till sakristian. Han bar då in henne till kyrkvärdsbänken och värmen.

Så satt hon som besökande åter på sin konfirmationsplats, på en brädlapp. En liten ungbjörk växte redan vid hennes sida. Den får väl ses som en tyst hälsning från den hemlighetsfulla kraft, som håller allt igång.

Ack, att vi människor kan vara så ekonomiska och kortsynta, så att vi inte inser värdet av fädernas arbete och vårdar det som är värt mycket mer än pengar. Att vi behöver det gamla, för att kunna glädja oss över det nya som är bättre, när det är bättre, det är det ju inte alltid. Mina vänner och tåliga lyssnare: Både gråten och glädjen får vi bära med oss på vår vandring genom livet, så var det för våra fäder och så är det också för oss. Tack för att ni har hört på.

Carl-Erik Ståhlbom

Hannäs gamla kyrka

Lite samlade uppgifter och funderingar, av C-E Ståhlbom

Morängrusåsar är synliga på flera ställen i socknen. Ibland går vägen bredvid en sådan ås eller på den. Det senare är fallet med den vackraste åsen, som börjar vid Hannäs nya kyrka och går till Kyrkudden.

På kullen bakom Kyrkudden, Hannäs mest idylliska plats, innan vikarna vid sidorna började växa igen med vass, byggde fäderna "fädernas kyrka". Man tror, att den byggdes på 1100- eller 1200-talet. En sak som talar för den tiden, är den från gamla kyrkan bevarade dörren till stora ingången. Dörren är prydd med smide, som man anser vara från nämnda tid.

För att denna del av socknen, där Hannäs första kyrka byggdes, var inkörsporten för det område som senare blev socknen, talar flera omständigheter. Jag tar mig friheten att nämna troliga förutsättningar:

Människorna är, trots undantag, flockvarelser, vilka som sådana alltid har varit beroende av vatten, mycket vatten. Det gäller fiskare och djurhållare, det gäller byar och städer. Det gäller den nödvändiga handeln på vattenlederna mellan tätorter. Denna naturliga omständighet gällde också för våra tidigaste fäder, vikingatidens folk. Sett ur denna synpunkt låg södra Hannäs bra till för handelsutbyte, via Vindomen och andra sjöar, med folket mellan Hannäs och kusten.

En annan omständighet är den, att folket kom ju inte inifrån landet invandrande mot kusten utan tvärtom. Södra Hannäs med sina fiskrika vikar befolkades, troligen, först och tätast. Vidare, när det blir många bosättare i ett område, så blir där automatiskt en kultplats. Hednatidens folk hade också sinne för naturens skönhet, människoanden har ju alltid sträckt sig uppåt, så man hade ofta sina offerplatser på kullar eller andra höjder, helst intill en sjö. Vikingagravarna från 900-talet talar ju också för en tidig kultplats någonstans i närheten. Självklart är detta bara en personlig teori.

När så de första kyrkorna kom till, så är det ju från många håll omvitnat, att de ofta uppfördes på den gamla kultplatsen eller i närheten av den. Det var säkert svårt för folk att byta religion, att byta fädernas offerkult till en annan offerkult, som även var svår att förstå. Detta, som många har svårt för än i denna dag, att Gud vill se barmhärtighet och inte offer av liv och blod, ty Gud har redan offrat det enda han räknar, offret av sin son, Kristus. Det var svårt nog för vikingatidens människor att byta invand tro, det fick nog räcka med det, utan att de skulle byta kultplats också. Detta mitt synsätt pekar på att det för våra fäder var självklart att bygga den första kyrkan där den byggdes.

Här följer nu en beskrivning av Gamla kyrkan, hur den sågs och beskrevs under dess sista århundade, 1800-talet. Det är en sammanställning av uppgifter från; dels en beskrivning vid en inventering gjord den 17 april

1828 av Amanuens Eric Ihrfors i närvaro av Hovpredikanten T.R Ekenstam, samt församlingens pastor och dess kyrkvårdar; dels en inventering funnen i en privatsamling i Västervik 1971. Skriften i denna sistnämnda inventering saknar datum, är illa medfaren och en del ord saknas, men den överensstämmer i stort med Ihrfors inventering; vidare finns bevarade brev från farmarhustrun Ottilia Magnet, USA, i vilka hon utförligt berättar om kyrkan som hon konfirmationsläste i året 1885, sista året den användes; här finns också Bonden och Kyrkvärden Elias Anderssons minnen av sin fars berättelser, som var kyrkvård då Ottilia konfirmationsläste. Naturligtvis så kan inte flera berättare ha sett samma detaljer och inte heller beskriva det av alla sedda med samma ord (så är det ju också med Nya Testamentet).

Låt oss så göra en vandring tillbaka i tid och rum. Vi börjar på vägen utmed nya kyrkan och fortsätter på den vackra grusåsen förbi först församlingshemmet, sedan torpstugan Vinåsen och kyrkstallarna. Vidare korsar vi allmänna stora vägen, fortsätter på Uknavägen förbi nya prästgården, från 1950-talet. Vi lämnar snart Uknavägen och tar till vänster, passerar efter en stund Prästbolet. Det var den lilla jordbruksgård, som prästerna förr själva brukade med hjälp av tjänare. Rätten att utan arrendeavgift få del av det gården gav, var en del av prästens avlöning. Gården gav mat och prästen kunde ha häst och vagn.

Så går vi vidare till åsens fot. En tidigare prästbostad, två våningar hög med timrade knutar, finns inte längre, men i dess ställe finns en annan av senare modell och med glasveranda på framsidan och balkong på baksidan mot sjön.

Så går vi uppför den mycket branta backen, den går att köra med häst, men den användes numera endast som gångväg. Så gjorde nog också fäderna, ty Elias Andersson har berättat, att de dödas kistor alltid bars uppför backen. På vintern, när det var svår halka, så hände det att bärarna halkade omkull och tappade kistan. Men dåtidens människor tog sådana händelser naturligt. De som åkte häst till kyrkan band sina hästar i alarna utmed ån nedanför kullen. På den tiden höll ju prästerna vanligen mycket långa predikningar. På vintern frös folket i kyrkan och hästarna frös vid ån, men de sistnämnda slet sig ibland lösa och gick hem. Men de åkande i kyrkan satt kvar, ty de osynliga banden var tydligen starkare.

Så har vi då på vår vandring kommit upp för backen och ser då i dag följande: Först är det ruinen i centrum med det mesta kvar av den ursprungliga gavelväggen med ingångsporten. Den lutar mot besökaren och inger oro för framtida ras. Risker är kanske inte så stora p.g.a. murens tjocklek. Ruinen ligger längs med kullens långsida mot norr. Gräsmattan, ansad med gräsklippare, täcker marken runt kyrkan, som förr var gravfält. Det som nu påminner om de dödas åker är endast sju gravvårdar, som fått sin plats öster om korgaveln. Två av dem är av trä, två är av sten och tre är av gjutjärn. I kyrkogårdens sydvästra hörn står nu en mindre klockstapel,

invigd den 9-9-1990. Den användes vid sommargudstjänsterna där. Den uppfördes på de grundstenar, där den stora klockstapeln en gång stod, innan den ruttnade ned och ersattes med en mindre i nordvästra hörnet, vilken också revs efter kyrkans upphörande. Det som gick att använda av virket utnyttjades vid byggandet av stugan Bolunda på andra sidan Kolviken. Sommargudstjänster hålles, av vilka midsommardagen är en tradition vid vackert väder. Ja, så ser det ut i stora drag år 1998.

Men nu skall vi använda vår fantasi och försöka se med dess ögon hur det såg ut under 1800-talet. Det är här vi skall låta oss guidas av tidigare nämnda beskrivare och berättare.

Det första som då mötte kyrkfolket var den låga, liggande, timmermur som omgav och ramade in hela det helgade området. Varje rote i socknen fick underhålla sin del av denna.

Klockstapeln stod då till vänster vid inträdet på kyrkogården. Den hade en storklocka och en lillklocka. Storklockan var gjuten år 1578 och omgjuten 1754 av Magnus Hultman i Norrköping. Lillklockan var gjuten hos "Sahl. Meijers Enka" i Stockholm 1716. Angående klockstapeln tar jag mig friheten att citera "Gård och släkt Tryserum-Hannäs Kulturhistoriska stiftelses årsbok 1997":

"År 1727 uppfördes ny klockstapel vid Hannäs kyrka. Den kostade då drygt 825 daler att uppföra. Året efter tjärades den och det åtgick då inte mindre än 13 tunnor tjära! Klockstapeln skadades senare av ett åsknedslag 1772."

Kyrkan låg något till höger för de inträdande på kyrkogården men på kyrkokullen låg den till vänster mot norr, den lilla sakristian vid långväggen mot norr nådde ända till kullens kant. Det nästa som föll i ögonen var de många vita träkorsen som stod tätt, tätt till höger om kyrkan. En del var prydda med tre zerater, andra med ett klot delat i två hälfter, vilka var målade med annan färg än korset. Järnkors och gravstenar var få och fanns bara på de rikas gravar. Utanför korväggen mot öster fanns det en stor gravsten, som hade en mossig överbyggnad (tydligen av trä, förf. tro). Stenen gällde en familjegrav med många döda. Det finns tre avskrifter av den texten, alla med samma innehåll: Ihrfors inventering, Forsbrings tydning av Västerviks-skriften, samt Manne Hofrén i boken "Tryserum i Tjust" 1957. Jag citerar den sistnämnda, ty jag finner hans stavning mest tidsenlig, då inskriptionen gjordes:

"Momento mori" (= Tänk på att du skall dö. enligt Forsbring) "Här nedan liggia begrafne munsterskrifva (Mönsterskrivare enligt Ihrfors) Nils Jonsson Des K. Hustru Catharina Andersdotter Begge 73 åhr (Ihrfors 74) när dhe dödde samt deras Son Nicolas Falck Probst och Kyrkioherde i Tryserum och Hannes, född 1679 död 1745 och Des såta Hustru Anna Stridelia föd 1680 död 1746 med deras barn Anna Falck Föd och död 1715. Chatarina Falck

föd 1710 död 1717. Maria Chat. Falck föd 1719 död 1725. Axel Mag. Falck föd 1720 Död 1725”

”1 timglas 1 kalk 1 döds-kalle” (Detta finns här enligt Västerviks-skr.)

”Ther lagh är ther skall ock min tienare vara. Joh. 12 vers 26” (Detta står underst enligt Manne Hofrén.)

Enligt Gård och släkt 1997 var Falcks familjegrav vid Tryserums gamla kyrka, men minnesstenen med alla namnen flyttades till Hannäs gamla kyrka 1789. Man kan undra varför? Stenflyttningen är styrkt av både Ihrfors och Västerviks-skriften

I Väst.-skr. som tydligen är äldre än den av Ihrfors, står det i marginalen, att det under stenen endast vilar 1 dotter av prosten Falck. Hennes namn är otydligt men det kan läsas som Helena? Detta kan förklara flyttningen, om stenen fick följa den siste i familjen?

Vid de sist begravdas kors fanns det gravkullar, så det var nog en mycken ojämn yta, och något förädlat gräs ingick nog inte i sommartäcket. Men vad gjorde det, de hemgångnas åker var lika helig för de anhöriga då som nu.

Så är då stunden kommen att träda in i templet under det artonde seklet och därvid försöka se framför oss det som berättarna såg. Förmodligen såg de redan då den imponerande höga ingångsgaveln med sitt runda fönster högt upp, gaveln som nästan skrämmande lutade mot besökaren. Men murarna av letad sten var tjocka och stabila och motverkade nog rädslan om den fanns. Men denna, den norra gaveln, var konstfullt smyckad med tegel på ett sirligt sätt.

Trätaket däremot såg ut att säcka ner på ett oroväckande sätt under kyrkans sista tid. Anledningen låg långt tillbaka i tiden. Redan den 31 januari 1798 diskuterade man på kyrkstämman byggandet av en ny kyrka p.g.a. folkökningen och bristen på begravningsplatser. Dessa byggplaner ledde till att man inte underhöll kyrkans tak som man skulle ha gjort under dess sista tid. Takbeklädningen var bräder med hyvlade vattenrännor, och när taket inte tjärades så ruttnade det upp. Det var alltså inte så att kyrkan revs, utan det var snö, väder och vind som förstörde det nödvändiga skyddet av templet. Det slutade med, att sedan den nya kyrkan tagits i bruk, så tog man till vara det av gamla kyrkan som ännu kunde återanvändas till något annat.

Det är ju lätt att säga nu långt efteråt, men säkert är, att hade taket skötts, så skulle Hannäs i dag med den gamla kyrkan bevarad ha haft en sevärdhet och turistattraktion av stora mått p.g.a. kyrkan inre omtalade målningar med både naturfärger och oljefärger. Detta i förening med den vackra platsen omgiven av sjö i söder, öster och norr.

Något foto som visar hur kyrkan såg ut, ut- eller invändigt, finns inte, det får vi tänka oss in i själva, med hjälp av det som återstår av murarna och berättarnas anteckningar och hågkomster.

Kyrkan är uppförd av letad sten. Men då den inte fanns på platsen, så kan man ju tänka sig in i hur mycket arbete det måste ha varit för både oxar och människor, att släpa dit all denna sten långa vägar och uppför den branta backen.

Kyrkans yttermått blev 33-34 alnar eller cirka 20 m lång och 20 alnar eller cirka 12 m bred.

När man mäter murarna invändigt utmed marken för att få fram antalet kvm, så kommer man till följande cirka-mått: Kyrkorummet drygt 90 kvm, koret drygt 35 kvm och sakristinan drygt 14 kvm. På grund av murarnas ojämnheter så kan det inte bli exakta mått, vilket i detta fall inte spelar någon roll.

Härvid är att märka att koret är 2 m smalare än kyrksalen. Kyrksalen slutar i öster med två kortväggar på ömse sidor om koret. Vid de två kortväggarna går gränsen till koret. Korets bredd är någon m större än dess djup mot öster, bredden är cirka 6 m och längden väster-öster cirka 5,5 m.

Murarnas bredd, uppmätt idag, varierar mellan 90- och 150 cm. 150 cm tjock är norra gaveln och sydmuren mätt i dörröppningarna i brösthöjd, men öppningarnas dörrbredd är bara 1 m. Dörröppningen från koret till sakristian är 80 cm.

Kyrkan hade tre igångar, två på långsidan mot söder och ingången i norra gaveln.

Enligt konfirmandflickan Ottilia Sprint år 1885, användes på hennes tid bara ingången i norra gaveln. Framför sydingången i bakre delen av kyrkan fanns förr en tillbyggd veranda av trä. Ingen har berättat om vad den då användes till. Kanske hade denna ingång med veranda tidigare varit huvudingång med verandan som vapenhus? Denna tanke stöds av Olof Stenberg, f.d. anställd i Linköpings museum, som varit ordf. i Hannäs hembygdsförening och som under en del av sitt liv, både före och efter sin pensionering, arbetat med vård av kulturlämningar.

Det kan också tänkas, att verandaingången upphörde, när man byggde läktaren, för kyrkan var väl ändå inte byggd med en sådan från början (?) och att man då byggde ett litet vapenhus under den. Denna bild får jag av Ottilias brev, som inte mindes någon annan använd ingång under sin lästid. Att hon skulle ha glömt en sådan sak som gick i kyrkan söndag efter söndag under sin lästid, det har jag svårt för att tro. Hon är ju det enda åsyna vittnet som berättat om denna sak. Jag kan här bara återge vad hon säger, fastän jag är väl medveten om mänsklig glömska. Jag utgår här från hennes brev:

När man kom in genom portvalvet och innanför väggen, kom man in i ett mindre rum som var kyrkans vapenhus. Varken Ottilia eller någon annan

berättar om några besökare som burit vapen, den tiden var tydligen sedan länge förbi, men det var ju för detta ändamål som vapenhuset en gång kom till, ingen fick gå in i kyrkan med vapen. I vapenhuset fanns en sittbänk, till höger om den stod spadar och andra redskap. Ingen behövde undra över vad de användes till, för Ottilia såg också en döds-kalle ligga på golvet hos dem. Detta finns inte omnämnt i Ihrfors inventering 1828, men det är klart att det då var nystädat, eller också var det nyssnämna ej värt att nämna i skrift. Men sådana detaljer bör också få vara med, för de ger en sannare bild av verkligheten som rådde vid en viss tid. Ihrfors nämner, att det i vapenhuset fanns tre figurer av trä, en man och två kvinnor. Den ena kvinnan föreställde Maria med Jesusbarnet och den andra föreställde Maria Magdalena.

Från vapenhuset gick en trapp upp till läktaren ovanpå. Där var det mörkt och skumt, och Ottilia ryste, när hon gick förbi straffstocken. Denna stock hade sex hål med olika storlek för att passa olika grova ben ovan vristerna. Det finns inga berättare i Hannäs som har sett den användas, men eftersom sådana straffstockar har använts i andra socknar förr så har naturligtvis också denna använts. Då skulle förbrytarna skämmas. Nu däremot lever vi en annan tid, när syndarna täcker sina huvuden med rockar eller tröjor.

På läktaren fanns en piporgel med sex stämmor, kyrkans första. Den var tillverkad av organisten A.P. Halldén i Gusum, och den insattes i kyrkan 1843.

I och med orgelens tillkomst fick skolläraren Landstedt sluta sin tjänst, emedan han inte kunde "hantera positivet". Han pensionerades med halv lön och avled i armod.

I Landstedts ställe valdes organist Johan Fredrik Hornwall, som därmed blev församlingens förste organist. Han var organist under senare delen av 1800-talet, och enligt Ottilia var han "makalös" med att kunna "väcka upp" en församling.

"Fröken Nilsson" efterträdde Hornwall, som i sin tur efterträddes av "klockare Nilsson". Denne var 21 år och entusiastisk och bildade en sångkör, som Ottilia var med i. Han lärde henne en del noter. Han tog med sig kören upp på höga berg och lärde dem där att sjunga högt. Ottilia tog intryck av denna tid; när hon senare som ung kom till Stockholm, gick hon och lyssnade på Operan. Där lyssnade hon då också på en präst som varit komminister i Hannäs under åren 1886 - 1896, nämligen Gustaf Wetter.

Här är dock att märka när det gäller organisterna, att hon namnger dem som hon "kom ihåg". Det finns en utförligare lista av prästen Helge Jarkman i hans skrift: "Hannäs skola genom tiderna" tryckt 1949.

Vapenhuset var tydligen mycket mindre än läktaren, ty Ottilia skriver att under den var det bänkar ända till gavelväggen. Men om nu vapenhuset var under läktaren, då måste ju de sistnämnda bänkarna ha varit på vapenhusets sidor (om nu detta var under läktaren?).

Bänkarna såg ut att vara brunmålade, och de var fram försedda med ett "bönbräde" att knäböja på. Detta bräde använde de som fotbräde. Det var kvinnosida och mansida. Kvinnornas sida var den mot norr och männens den mot söder. Sittplatserna var indelade i rotar. Jarkman skriver i sin skrift om Hannäs skola genom tiderna, att det under 1800-talet fanns 15 rotar i socknen. I alla dessa rotar hölls det husförhör. Jag har hört talas ex. om "Larumsbänken". Gick någon i fel bänk, så blev denne motad till sin bänk.

Kyrkovärden Elias Andersson i Larum har hört de äldre berätta: En folktro förr var den, att allt otyg och sattyg kom från norr. Därför hade Hannäs gamla kyrka inte fått något fönster på långsidan mot norr utan endast på långsidan mot söder. Frånvaron av fönster på norrsidan skulle försvåra för det onda att komma in i kyrkan. Men kom sattyget likväl in, så kom det först på kvinnorna, och det var ju rätt, eftersom de var mindre värda än männen. Detta sades vara orsaken till kvinnosida och mansida.

Längst fram, intill där koret började, hade konfirmanderna sin egen bänk. Under lästiden skulle de varje söndag vara där. Där gällde för dem att vara vakna och lyssna noga, ty vid nästkommande lektion, skulle alla komma ihåg predikans inträdesord samt kunna redogöra för innehållet i evangelietexten. När Otilia "läste fram" hade de en präst som predikade så sakta, att hon hann med att skriva ned hela predikan. Detta var till stor hjälp också för hennes kamrater som inte "hört på" ordentligt, skriver hon.

Kyrkan hade trägolv. Väggar och tak var klädda med hyvlade bräder. Enligt Otilia påminde takets form om ett uppochnedvänt såll.

Förf. av Väst.-skr. har en utförligare redogörelse: "Hannäs kyrka som jag aftecknat Tab. fig. är av sten, liten och trång, och, som det påstås, tillbyggd i senare tider. Om så är, så kan det icke sägas hafva varit kyrka förut, ty det är endast det nu varande Choret, som då skulle hafva varit kyrka."

Vad är det som beskrivaren syftar på med talet om tillbyggnad förr? Jo, det är en gammal berättelse, som berättas än i dag år 1998. Enligt den, så skulle den första kyrkan ha varit en träkyrka. Sedan skulle man under 1400-talet byggt in träkyrkan med stenkyrkan utanpå.

Nyssnämnda beskrivare kan ha hört denna berättelse om kyrkbygget i två etapper men missuppfattat den så, att bara kor-delen av sten varit den första, ursprungliga kyrkan. Därmed skulle kyrksalen av sten, räknat från koret till norra gaveln, ha varit en tillbyggnad, gjord på 1400-talet. Det innebar ju att de inte haft någon kyrka före 1400-talet, ty bara koret kunde ju inte kallas kyrka. Inte underligt om beskrivaren framhöll denna sin slutsats. Men i detta fallet var han felinformerad.

Saken var den att man först hade byggt en träkyrka på kullen, det kan ha skett redan på 1100- eller 1200-talet. Senare, på 1300- eller 1400-talet, började man bygga en stenkyrka runt träkyrkan. Det tog lång tid att bygga en sådan, kanske ett par år. Under tiden kunde man hålla gudstjänst i

träkyrkan, annars hade man inte haft någon kyrka under byggnadstiden, då man ville ha den nya stenkyrkan på samma plats på kullen.

Följande uppgifter har jag fått av Olof Stenberg, Hannäs:

Mandelgren, den kände avtecknaren av gamla kyrkor, skriver vid sitt besök i kyrkan 1829 följande: "1829 års förteckning, att här stått en träkyrka inhämtas efter 6 kolonnen nederst i kyrkan jämte te gamla syllarna som nu ligga inne vid väggarna vilka i deras ovanliga grovhet, och att de utgöra endast s.k. kärnfuru och de inskurna ornaterna och voro från 1200- och 1300-talet."

Stenberg fortsätter: "Det är känt att man, då träkyrkorna började att bli dåliga, byggde en stenkyrka utanför. De byggdes inte som någon beklädnad utan en bit utanför. Bygget gick inte på ett år utan kunde ta två år. Under tiden kunde det hållas gudstjänst i den gamla kyrkan under tiden.

Vid restaureringen (av kyrkmurarna) på 1950-talet framkom även syllarna utmed väggarna, och tillkallad expertis kunde bekräfta att det funnits en träkyrka tidigare."

Efter detta klarläggande av talet om träkyrkan, återvänder jag till att citera skrivaren av Väst.-skr., vilken vi lämnade i stenkyrkans kor, hållande på med sin beskrivning av vad han då såg:

"Sanning är visst det, at både strukturen af och målningar i taket äro ganska olika i Choret och i kyrkan, men deraf vill jag endast draga den slutsats, at kyrkan för et eller två hundra år sedan undergått någon betydligare reparation i taket invändigt. Det är nu beklätt med bräder och målade 1733. Målningen föreställer Abraham offrande sin son, och tomma Zerater (troligen tomma offerskålar, förf. tro) för öfvrigt. Men i Choret är taket hvälfdt af sten och föreställer i gammal stil 4 bibelstycken: Midt öfver altaret Hedarne knäböjande för Jesusbarnet i Krubban; till en låda full med guldmynt som det mottager. De andra 2 hålla hvar sitt rökelsekar." (Vi får här utgå ifrån, att målningarna var mycket otydliga och kunde tydas olika. förf.)

Ihrfors har en annan tolkning av nyssnämnda målning:

"1. De österländske Visers besök hos den nyfödde frälsaren". Målningens underskrift: "Av Saba konungar kommo tre konungar kommo tre Gull Rökelse Myrra offrade de." Ihrfors fortsätter:

"2. Herdanes besök vid Jesu födelse.

3. Christi omskärelse med underskrift Då åtta dagar voro framgångne att barnet skulle omskäras kallades hans namn Jesus.

4. Jungfru Marias bebådelse." (Allt detta målat i koret. förf.)

Ihrfors fortsätter: "Längre ner på murarna föreställer Christi uppståndelse, Hans uppenbarelse för Maria, Hans himmelsfärd m.m. som är otydligt. I kyrkans tak hvälft med bräder, finnes mitt uti en målning som föreställer Abraham ornande att offra sin son, samt i övrigt såväl å detta tak som å läktaren endast Zerater allt av oljefärg och hörande till senare tiders arbeten.

Altartavla finnes icke men idag istället ett fönster.”

Målningarna på murarna nämnes även av Ottilia, som skriver att dessa var i naturlig storlek.

Vid beskrivningen ovan av en del målningar var vi inne på målningarna över och vid sidan om altaret, men koret, kyrkans heligaste del behöver en mera samlad beskrivning. På en vandring uppåt, som ju en kristen vandring är (Förklaringsberget) blir beskrivningen av koret en höjdpunkt i berättelsen om Hannäs gamla kyrka.

Kortaket var målat i ljusblått och översållat med guldstjärnor, tydligen en bild av himlavalvet. Där fanns också, enligt Ottilia, änglar blåsande i trumpeter. Vi börjar vid inträdet i koret vid korgränsen mellan långhusets tvärvägg. Från valvbågen över korgränsen hängde det ned ett triumfkrusifix, målat med oljefärg. Det föreställer Kristus på korset, där han vid händer och fötter är omgiven av en stor ring. Ringen kanske här symboliserar slut och början, som med Kriste död har förenats till Ett.

På korsets tvärså (Väst.-skr.) är ytterst på högra änden en liten tavla, på vilken man ser ett liggande lejon med huvudet mot höger. På tvärsåns vänstra ände finns också en likadan tavla, men med en oxe med huvudet vänt mot vänster. På korsets baksida står: ”Han bär vår krankhet m.m. till större delen oläsligt”. (Ihrfors)

Vidare, jag citerar Väst.-skr.: ”Gamla träbilder finnas här 3. Den ena är Maria med barnet på sitt knä, och barnet med ett klot på sitt, hållande derofvanpå sin vänstra hand.

Den andra föreställer en kvinna med långt hår i lockar fallade långt utför ryggen, men utan alla insignier.

Den tredje är bilden af en gammal i sittande ställning, läggand 2 främsta fingren å vänster hand utsträckt på sitt bröst.”

Förf. av Väst.-skr. beskriver också en tavla:

”En Oljefärstafva, af omtränt 15 á 18 tums höjd en föreställer en naken med fladdrande mantel lätt beslöjad / människofigur, som med högra handen omfattar et emot dess vänstra axel hvilande kors, hvilket han med förtröstansfull uphöjd blick åskådar. Till vänster ser man jordklotet eller snarare Riksäple. Vid korsets fot ses figuren trampa med höger” (här slutar sidan i skriften. Av meningens fortsättning på nästa sida framgår, att det fattas en eller två rader. Första raden på sidan börjar med:) ”man kunna med den förra kvinnan anmärka, att ormar på hvilka man trampar, alltid vända hufvudet tillbaka till försvar eller hämnd. Men han gör icke det här!”

Ovanstående mening handlar tydligen om att människofiguren trampar på en orm, i detta fallet ”kvinnans säd” som söndertrampar ormens huvud. Förf. säger inte att ovannämnda tavla står på altaret, men denna slutsats blir självklar, eftersom han fortsätter att beskriva de ljusstakar som står på det.

”Det var täckt av en vit duk med en lång frans på” (Ottilia). Efter detta inpass av Ottilia, så fortsätter jag med att citera Väst.-skr.:

”På altaret står en Ljustake af malm med 3 pipor. Derpå ser man dessa vapen och namn: E K R K N D

Dessutom står här 5 andra Ljustakar, en af malm, 2 af mässing, 2 af tenn, utan namn,

2 Ljuskronor af malm, och utan namn, hänger i kyrkian öfver gången, och en på Läcktaren af trä med måladt L N S 1721 och jernarmar. Den ena med 16 pipor och den andra med 6 pipor.”

Ihrfors: ”Antependium på altaret med Ribbingska och Pauliska vapnen i små silverplåtar varunder finnes bokstäverna R B P och året 1706 även av silver. Själva tyget är av ljusgult rosigt siden.

1 Mässhake är av samma slags tyg som förnämnda antependium och har lika inskriptioner.

Av kyrkans Communionskäril som finns inga äldre än 1747.”

Det fanns ingen altartavla men i dess ställe fanns det i korväggen utvidgade fönstret. Mitt över över altaret sågs Jesus i krubban och de tre vice männen, enligt Ihrfors

Det framgår inte av någon beskrivning om denna målning fanns ovan fönstret på väggen eller i taket. Den kan mycket väl ha varit i taket, eftersom det nämns, att där fanns änglar som blåste i basun. Till höger om krubban fanns målningen om bebådelsen och till vänster om krubban fanns målningen om omskärelsen, dessa tre målningar har tidigare nämnts.

Väst.-skr.: ”Till höger om Chorfönstret hänger et Blasone-rött Ribbinge vapen, hvarpå läses:

Kongl. Maj:ts Trotjenare och Capitain under et tyskt Regemente Infanteri den fordom högädle och Vålb. Herre Sten Seved Ribbing till Gräfseter och Svansöö, som är född upå Svansöö d. 16 Martii 1648 och afsomnade upå Gräfseter d. 15 April Anno 1706.

Till vänster om samma fönster hänger en nummertafel med öfverskrift:

Kyrkan
til prydnad skänkes denna tafel
af Diedrich Stenbom i Bredal Ao 1763”

Vi går så till dopfunten, och jag citerar ur Väst.-skr.:

”Bredvid altaret står på höger den i Christning på den tiden brukliga stora dopfunten av sten, utan andra igenkänningstecken till dess ålder än dess bristfälliga sönderspruckna skick. Dess diameter invändigt är 1 aln och 2 tum. Dess djup är ---11 tum. Dess höjd ifrån gofvet 1 aln 15 tum. Fotens

höjd gör deraf 22 tum. Inuti funten är en kettill af malm gjuten, som i vidden men ej i höjden fyller Stenfuntens Cavitet. Jag har på intet annat ställe sett sådant käril. Troligen har funten redan varit så sprucken den tid den brukades, at vatten inte stannade deri, hvarföre församlingen måst anskaffa en mindre funt, som kunde bibehålla det till döpelsens bad nödiga vatten."

Dopfunten var av Gotländsk kalksten från 1200-talets slut, enligt B.Cnattingius m. fl.

Jag citerar också här Olof Stenberg som skriver följande:

"Dopfunten stod förr vid ingångsdörren till kyrkan, ingen fick då gå in i kyrkan utan att vara döpt. Att dopfunten i Hannäs gamla kyrka var sprucken kan orsaken vara den, att barnet sänktes ner i vattnet, och stod då dopfunten fylld med vatten nere vid dörren i den oeldade kyrkan och inte tappades ur efter dopet, utan detta glömdes bort, så kom hastig kyla och issprängde funten. Det finns berättelser om barnets nedsänkande i vattnet när det var kallt, att en del frös ihjäl vid hemfärden från kyrkan (Ulrika). Senare flyttade man fram dopfunten till koret, för att få mer sittplatser."

Väst.-skr.: "Predikstolen, till vänster i kyrkan är måld 1643, och troligen på kyrkoherde Retzii bekostnad, ty hans namn står där ock (N.B Retz)."

Predikstolen var utvändigt smyckad med "speglar". Sådana speglar var förr vanliga på dörrar och skåp. Skåpspeglarna var ofta vackert målade, ibland med blommotiv med vackra färger. Predikstolen hade tydligen fem speglar, ty de fyra evanglisterna och aposteln Paulus var alla målade på var sin spegel.

Väst.-skr.: "Man ser här Matheus med en Bok i vänster hand och en ängel uti höger.

Paulus med et svärd i höger hand.

Marcus med en Bok under vänster arm och et lejon vid fötterna.

Lucas en Bok i vänster hand, en oxe vid fötterna.

Johannes en Bok på vänstra armen, en örn vid fötterna."

Över varje bild fanns en bibelvers avsedd för var och en av de fem, men då dessa texter till större delen var utplånade, är de här endast omnämnda.

Väst.-skr.: På predikstolen har stått en gammal större tafla, 2. 1/4 aln hög. 3 alnar bred i 5 afdelningar, af hvilka den mellersta ensamt ugör 1/3 af taflans bredd och de 2 afdelningarna på hvadera sidan utgör en 1/3 hvardera."

Beskrivningen fortsätter med att taflan, som stått på predikstolen flyttats och sitter fastspikad i muren. Vidare sägs, att av det på tavlan målade delvis är utplånat av både bilder och text. "...ingenting kan ses tydligt mera än 2 människofigurer i hvardera af de 2 yttersta afdelningarna. De hafver alla glorian omkring huvudena. En af dem har en pung i hand och omkring hans helgona krans stråla 10 st. stjernor."

Väst.-skr.: "Vid predikstolen är på murens brädfodring en Cartuch som innehåller

"Under then tiden då ärhevördige och högvällärde Herr Kyrkioherden Nils Falck, sampt ärhevördige och vällärde Herr Comministern Herr Johan Lithelius voro i denna församling Tjälasöriare är thenna målningen med kyrkians omkostnad gjord Gudi till årho och kyrkian till prydnad. Anno 1733"

Ovanmämnda målning i kyrkan gäller tydligen den ommålning av taket med oljefärg som Ihrfors har iaktagit och omnämnt i sin inventering 1828.

"Orgelverk är här ej." (Väst.-skr.)

På predikstolen fanns ett timglas. "Till venster om presten stod timglaset i ett slags ställ monterat i guldsmideri." (Ottilia). Detta och många andra föremål av värde överfördes till nya kyrkan och användes fortfarande.

Väst.-skr.: "Läcktare och bänkar äro målade, och på en af dessa fram i Choret bredvid altaret läses: (Tydligan bänken för kyrkvärdarna. förf.)

Thenna bockstolen haffnär Larss Pärson i Larum och Jon Larsson i Gräffsäter kyrkiovårdar på then tiden låta måla Anno 1647." (7:an otydlig)

Ännu en målade sak återstår att nämna om koret, nämligen människornas föreställningsvärld så sent som 1885: Konfirmandflickan Ottilia, som tydligen redan som barn var vaken och tänkande, hade lagt märke till att insidan av kordörren i söder hade så konstig färg. Hon frågade då modern, varför den dörren hade just denna ovanliga färg. Hon fick då svaret: Jo, se det var så, att om en brud bar brudkronan då hon vigdes till hustru, inte var "dygdädlig", så sipprade det blod under kronan och stänkte omkring. Detta blod hade stänkt ända till dörren och färgat den. Dörrfärgen var alltså levrat och svartnat blod. (Märkligt nog hade inget av hennes blod stänkt ned vare sig brudgummen eller prästen? Kanske var det deras dygdädlighet som hade skyddat dem? förf. undran.)

En gång när Ottilia satt på konfirmandbänken, så frös hon så förskräckligt att hon var nära att svimma. Detta märkte kyrkvärden i Larum, Anders Gustaf, far till Elias Andersson i Larum, som senare var kyrkvärd i nya kyrkan. Anders Gustaf tog Ottilia i famnen och bar henne till sakristian. Där eldade man med ved i sydvästra hörnet, när det var kallt. Där satt då kyrkvärdarna och hade det skönt, medan och prästen och de kyrksamma frös, enligt Ottilia, ty man eldade aldrig i kyrkan. Till en bänk framför brasan bars nu Ottilia och fick värmen tillbaka.

Det måste ha varit en kvällsgudstjänst, eftersom Ottilia mindes, att det var så mörkt i sakristian. Hon såg exempelvis inga fönster, trots att det fanns ett i öster och ett i norr.

När hon så satt där fick hon se den eldgaffel, som kyrkvårdarna hade att röra i elden med. Detta kunde hon aldrig glömma, för eldgaffeln i sakristian såg hon som en kopia av den eldgaffel, som satan, i en målning, använde i en brasa i kyrksalens tak, där han rörde så att eldgnistorna for vida omkring.

Men satans eldning värmden inte utan möjligen skrämde. Dessutom var han skrämmande att skåda, ty han hade horn på huvudet, horn på knäskålarna och klövar som fötter.

Hon mindes också målningen med Abraham vid offeraltaret i taket, där Guds röst kom till Abraham i form av stora, svarta bokstäver i en pratbubbla. Hon mindes alla vackra färger, rikligt tilltagna, rött, blått och purpur.

Varken Väst.-skr. eller Ihrfors nämner målningen i taket med satan rörande i elden? Kanske tyckte de inte att satan var värd att målas i kyrkan och ej heller att omnämnas? Ottilias minnesbild verkar övertygande. Att målningen skulle ha kommit till efter Ihrfors inventering, då man redan diskuterade en ny kyrka, är inte trolig. Det kan vara så, att bara Ottilia var barnslig nog, att tillåta satan att få vara med i bild liksom han var i predikan?

Det finns motstridiga uppgifter om vissa saker, en sådan är predikstolens placering; Väst.-skr. säger att den stod till vänster, Ottilia säger att den stod till höger. Båda har varit på plats, Ottilia många gånger. Hon som suttit i kyrkan och lyssnat på prästen så många gånger och skrivit ned predikningar, kan väl inte ha glömt en sådan sak som varifrån prästen predikade.

Men Väst.-skr. författare var tydligen en lärd och noggrann man, och hans påstående väger också tungt. Kan båda ha rätt? Ja, varför inte, det var ju lång tid mellan deras besök i kyrkan.

Olof Stenberg berättar, att taket på kyrkan sista tiden var så dåligt, att vatten läckt in och skadat predikstolen. Den stod i skarven mellan kor och kyrksal. Man kanske hade flyttat på predikstolen, ifall taket trots lagning skulle börja läcka på nytt? Större ändringar än så har väl skett i kyrkor.

En annan omständighet som Ottilia lagt märke till var den, att sakristian låg snett emot kyrkan norrsida. Detta syns ju tydligt vid ett besök i dag. Det kan finnas något symboliskt i detta, ty i en kyrka finns inte bara föremål som är symboliska utan själva kyrkans form talar ju ett symbolspråk, som det gäller att tyda. Symbolspråket är en form av predikan.

När Kristus dog på korset. så böjde han ned huvudet något mot höger. Jag tänker här, att sakristian, som i detta fallet utgår från koret, från altaret sett, skall påminna om Frälsaren, som gav upp andan och lät huvudet sjunka ned snett mot höger. Det kan vara så?

I annat fall, om de inte kunde bygga denna lilla sakristia i rätt vinkel, hur kunde de då bygga kyrkan?

Ottilia såg inga fönster i kyrkan vid sitt besök där framför brasan, men där fanns ett fönster mot norr och ett mot öster. Eftersom hon berättat att det var så skumt i sakristian vid hennes besök, så kanske det var en kvällsgudstjänst, eller så hade hon glömt detta för andra mer intressanta saker. Hon satt ju där och såg satan röra i elden i kyrktaket med en kopia av sakristians eldgaffel.

I samband med sakristian vill jag återge följande händelse:

”CASUS SINGULARES

År 1773 d. 17 Jan. när kyrkan blef af klockaren öpnad befants, at tiufvar varit inne i sacristian, dören var med våld lyftad af hakarna och bänd inåt så mycket att de kommit der in, lilla skåpet bakom dören var upbrutit och där utur nyckeln tagen till vinskåpet, det de låst up, och med kalken, som stod i lilla skåpet, druckit en god portion utur Ankaret; Stora trelåsiga kistan hade de vändt up och ned, skurit och brutit hol på bottn och där utur tagit en låda, i vilken låg et Barnarf vid pass 30 plåtar stort. Och utur lilla skåpet var tagen kyrkans nest förut insamlade collect. Widare var ej något borttagit eller mera våldsverkan giord. Som lätt kunnat ske, om icke Gud, dess vare hans namn lofvadt, förblindadt hierta och ögon på dessa tiufvar; hvilka likväl hvarken kunnat, oacktdt försiktigaste efterspanande, blifva rögda, eller sättet finnas som de kommit in i kyrkan, om icke de söndagen förut låtit låsa sig der inne.”

Olof Stenberg har funnit papper som visar, att kyrkan efter denna händelse satte galler för fönstren. Kanske var det luckor för sakristians fönster, då Ottilia satt där inne?

Enligt Stenberg har altaret varit ganska högt över golvet. Detta i sin tur har bestått av tegelsten. Under golvet, mitt för altaret, vilar stoftet av Seved Ribbing. Stoftet av prästen Joh. Nicolai Norcopensi, död den 28-10-1638 vilar under golvet nära sakristians dörr.

Sista gudstjänsten i kyrkan hölls Domsöndagen 1885. Därmed var det slut med ”fotfolkets” vandring på den vackra åsen till Kyrkkullen. Det gällde också dem som kom på pålbron över Spångerna, vilken en tid också var ångbåtsbrygga för ångbåten Togo. Denna båt gjorde utflykter med intresserade runt Vindomen på söndagarna och drog timmerflottar på vardagarna. De som rott på Vindomen i sina ekor till gamla kyrkan eller gått till den på isen vintertid, fick också sluta med detta.

Hur gick det då med den gamla Kyrkan? Jag tar mig friheten att citera Hannäs-komministern, senare prost i Skänninge, Lars Björnståhl:

”När den nya kyrkan var färdig, fick man konungens tillstånd att riva det gamla templet, sedan först inventarierna bortförts. Den 15 juni 1887 hölls så en märklig auktion, då man för kr. 86:85 sålde dessa gamla inventarier, bänkinredning och allt trä i själva byggnaden. Murarna lät man stå kvar, men tiden har gått mycket illa åt dem, och därför har konserveringsarbeten företagits de senaste åren för att kunna bevara något av detta gamla, dyrbara minnesmärke åt eftervärlden.”

Ovanstående citat är hämtat ur en sammanfattning av en del av Hannäs historia i bokverket Sveriges Bebyggelse, som trycktes 1957. Jag uppmanar alla som läser detta att också läsa Björnståhls bidrag i bokverket.

Under 1950-talet tog Björnståhl initiativet till att restaurera murarna, och han kallade då också samman sockenbor till att röja sly och så gräsmattor inne i ruinen och runt templet, vilket sedan har lett till sommargudstjänster där. Inne i ruinen sållade de jorden och fann därvid vad de sökte, nämligen mynt från gångna tider. Dessa mynt förvaras nu i huvudstaden.

Efter auktionen hamnade bräder, bemålade med delar av änglabilder som flög och blåste i basun, lite varstans. De har ex. hittats i Solvestads poststation och inbyggda i taket i Åkerhagen samt inlagda under garagetaket där.

Dörren till sakristian blev dörr till snickarboden i Adolf Chambert Anderssons smedja i Solvestad-byn. I samma smedja hamnade också orgelbälgen. Det har berättats, att Chambert anställde en ny dräng och visade denne sovplats i snickarboden. På andra sidan väggen fanns bälgen. Klockan 12 på natten satt bälgen igång med att pumpa luft. stöna, knirka och jämra sig. Dagen efter förklarade drängen för Chambert, att han uthärdade ingen mera natt i snickarrummet, hellre slutade han.

När jag och mina bröder växte upp, så hade vi stor respekt för denna smedja, och gick vi förbi där nattetid, så gick vi med lätta steg.

Kyrkans torntupp av kraftig plåt, hängde länge i min fars snickarbod innan den kom till förvar i nya kyrkan. Man kan säga, att detta med kyrkans saker var en spegling av den tiden, man var trötta på det gamla och enkla och såg ned på det, och ändå så var ju detta gamla rötterna till det nya som man åträdde.

Jag vill ännu en gång återvända till Hannäsbon, konfirmandflickan Ottilia, till hennes självupplevda händelser i sin ungdom, vilka hon skrev ner 69 år senare, som farmarhustru i Amerika: Hon var vuxen och hade lämnat föräldrahemmet i ”Sprintstället” och bodde i Stockholm. Så var hon hemma och hälsade på sin mor. Men kärleken gällde i hennes fall inte bara föräldrarna. Hon tog med sig sin mor och vandrade till kyrkoruinen.

Hon grät invändigt då hon såg murarna. Hur naturen börjat återerövra marken i ruinen. Hon såg en brädlapp på den plats där hon suttit som konfirmand. Hon satte sig på brädlappen och sörjde förstörelsen. Vid hennes sida växte en ungbjörk. Kanske var björken en hälsning från Skaparen, att nytt liv spirar i det som brytes ned, att liv och död är två sidor på samma sak; jag vill gärna se det så.

Efter sjösänkningar och kvävegödsling håller vassarna på att täcka vikarna runt Kyrkkullen, men den med sin ruin är fortfarande socknens vackraste plats. Där finns mer än någon annanstans socknens första allmänna samlingsplats, som genom kyrkan gav socknen dess namn.

Åtvidaberg våren 1998
Carl-Erik Ståhlbom

Angående Hannäs gamla kyrka har följande
uppgifter tillkommit vid forskning av Olof Stenberg:

”Dr Joh. Nicolai Norcopensi var tillika Comminister i Tryserum, dog i Hannäs 1638. 28 oktober, han tillika begravnen i Hannäs kyrka, strax uti sacristidörren. Hade sitt boställe uti den gården som kallad prästgården. Detta boställe ombyte beviljades år 1692. Då 1/2 Torp frälse blev komministerboställe.

(Sockenstämmoprotokoll år 1749) Dom. 3 Adventus.

§ 1. Proponerades om kyrkotaket på norra sidan förfärdigande som av alla samtliga sockenmännerna slöts att i sommar det samma förfärdiga låta av nu därtill förslagne byggmästare ifrån Linköping Peter Frimodig och därför honom att undersöka - i betalning 100 D. kpmt. ---

1749. Dömt - - -01. Månssons son i Bjärkebo för det att han förliden jul spytt i kyrkan till att stå antingen i stocken någon söndag eller att betala till kyrkan 3 D. kpmt.

1762. Gjordes nytt plank kring hela kyrkogården efter den delning som blev fastställd och finnes införd här i kyrkoboken p. 322. Blev och fönstren i choret ansenligen utvidgade och nya gjordes och för det höga altaret till en anständig höjd nedsänkt. Likaledes blev i sacristian nytt och större fönster gjort och ett skåp i muren i det gamla fönstrets ställe insadt till kyrkovinets förvarande.

1763. Blev i sacristian nytt golv inlagt och ett tjänligt bord förfärdigat. Alltsammans efter de räkningar som finnes i räkenskaperna införda. När nästa besväret att verkställa allt detta åtog sig efter anmodan då varande kyrkoföreståndare Äreborne och välförståndige Herr Eric Tranaeus på Nora. Vilken med berömlig nit och trohet alltsammans ganska väl utförde och gjorde sig så härigenom som genom mycken annan församlingen bevisad tjänst till all tacksamhet och hederlig åminnelse välförtjänt.

1964. Köptes nya zinksiffror av förtänt bleck, en hederlig siffertavla därtill skänktes av Herr Diedric Stenbom.

1964. Blev den 1760 uppsatta östra kyrkoporten med församlingens kostnad och sacristiefönster med kyrkans egen kostnad med oljefärg överstruken. Sedan nordvästra kyrkoporten redan förut år 1762 blivit med högförnämne Herrskapets till Grävsätters kostnad förfärdigad och överstruken.

1765. Skänktes till kyrkan av handelsmannen Högaktade Herr Anders Stenbom i Norrköping en vacker rock för kyrkväktaren av brunt kläde med röd krage och utslag tillika med ett välbeslagit rör.

1767. (Ur ett sockenstämmoprotokoll) Emedan det blev klagan över att stolnumren i bänkarna i kyrkan är nog otillräckliga för de hemmans åboer som hava dem sig tilldelade lika och ofta skola bliva utstängda av torpare, som sig intränger och blev beslutat att torpare hädanefters alltid skola taga SINA platser på läktaren. (Ungdomen hade också sina platser på läktaren.)

1792. Casus Singlars. År 1772 s. 25 aug. vid middagstiden slog åskan ned i klockstapeltornet splittrade sönder spån och bräder på den sydöstra sidan, men bröt dem mest lösa utspredd omkring, gick så in i tornet och ut igen vid golvet nedan klockorna detta på alla sidor, följande upp ståndarna åt ända till marken och dels sedan splitsade, dels slog lös och kastade på backen ett stycke från stolpen de bräder, vilka samma uppståndare yta vore utan på och på sidan klädde. Härvid visade sig dock Guds underfulla skickelse till förmodan däruti att varken någon eld tändes, eller vidare större skada förorsakad. Då likväl efter åtskilligas intygande i orten närmast omkring. Slaget vari ganska stora och dels dess våldsamma verkan nog samt uppläst och tillkänna.

1793. (Sockenstämmoprotokoll den 2 maj) Beslöts att den skada som det olyckliga åskslaget förlidet år uppå klockstapeln skulle lagas och sedan hela stapeln tjäras.

1775. Blev fähuset vid Prästegården i Tryserum helt nytt uppbyggt.

1776. Blev stallet invid till rätta dragit efter väderstrecken, och för övrigt både ute och innan i behållit stånd satt. Men skullets reparation därutaför blev på Cassans egen kostnad verkställd.

1792. Om våren uppsattes och fullbordades det nya och vackra stallet vid Tryserums prästgård.

1806. (Kyrkvärdarnas stol) Förbjöds att inga obehöriga personer få tränga sig in i kyrkvärdarnas stol vid altaret., även ock att den obetingeliga överröstningen i sången under gudstjänsten genom någras obetänksammas förhållande och varigenom klockaren merendels ofta hindras och förvillas, så de hädanefters upphöra försvinna till mera vinnande ordning och skick förbliver. Således klockaren ensam i sin vanliga stol dit ingen får gå utom prästdrängen.

1810. (Sockenstämmoprotokoll den 24 maj) § 4. På gjord framställning samtyckte och beviljade församlingen att främsta bänken på läktaren bör såvida ensamt tillhöra socknens knektar, att då de äro hemma och trängsel uppkommer alla andra ifrån nyttjandet av denna bänk förvisas.

1812. Begärde klockare Landstedt att på egen kostnad till sångens rätta styrande få på läktaren uppföra en sångstol vilken på det sätt beviljades, att ingången till de övriga därigenom icke skulle förbyggas och kom den förre klockarebänken att på församlingens bekostnad inrättas till en ingång åt kyrkoherdebänken och således den forna gången genom altaret till nämnda bänk tillslutes.

1819. (Sockenstämma den 12 dec.) § 2. Som kyrkotaket är så bristfälligt att takdropp visat sig på flera ställen i synnerhet omkring och på predikstolen, så skall detta med lindrigaste kostnad lagas på valvet, och beviljade församlingen att på nästa nästa vår framskaffa av varje helgård en halv tolf 9 tum bräder, samt 1 sch. banko till spik - - -"

Amanuens Eric Ihrfors: Beskrivning av det invändiga i Hannäs gamla kyrka vid inventering d. 17 april 1828 i närvaro av T.R Ekenstam m. fl.

- 4."Målningar i korvalvet: De tre vise männen vid Jesu krubba: Underskrift:
- 4.Konungar kommo tre, Gull rökelse Myrra offrade de.
- 2.Herdarnas besök vid krubban.
- 3.Kristi omskärelse, med underskrift, om 8 dagar och hans namn Jesus.
- 1.Jungfru Marie bebådelse

Längre ner på kyrkväggarna: Uppståndelsen. Maria vid graven. och hans himmelsfärd.

I kyrkans tak: Mittuti, Abraham redo att offra sin son Isak samt Guds röst till Abraham i en pratbubbla.

I taket fanns också zerater, och dessa också över läktaren, målade i oljefärg och därmed en senare tids arbete än de andra målningarna.

Altartavla saknades men i stället fanns ett fönster. På norra sidan hängde Ribbingska huvudvapnet med inskription.

Antependiet var av ljusgul, rosig siden. På detta fanns silverplåtar med Ribbingska och Paulinska vapnen med årtalet 1706.

Dopfunten var av sten, ganska gammal, ojämn, hålig och sprucken. I funten en större kittel av malm.

I taket mitt över skiljelinjen i golven mellan kyrkorumet och koret hängde ett stort kors av trä med Kristi bild på det. På baksidan stod texten: han bär vår krankhet m.m. Korsträet var oljemålat.

Predikstolen- målade speglar-Evangelisterna o Aposteln Paulus.

På predikstoldörren: Texten: Visa mig din väg Ps. 83 (Årtalet) 1643.

Över predikstolen en text rörande målning 1733

Sakristian: Mässhaken som hör ihop med nämnda antependium o har lika silverplåtar med samma inskription. Inga nattvardskärl äldre än 1747.

Vapenhuset: Bilder av trä: Barnet Jesus omgiven av Mor Maria och Maria Magdalena.

I klockstapeln 2 st, klockor. den större gjuten 1578. Omgjuten 1754. I texten ingående ord: När hanen gol . Den mindre klockan gjuten 1716.

Den 22 sept. 1829 (namn)

Kyrkobeskrivning av Hannäs 1200-talskyrka

Herr Lindahl, Hägerstad, har vid forskningar i Hägerstads slotts historia, ur en privatsamling i Västervik erhållit följande beskrivning som rör Hannäs 1200-talskyrka. Uppgift om vem som gjort beskrivningen saknas liksom datering. texten är delvis omöjlig att tyda eller utplånad. Somliga ord har av oss uttytts med stöd av innehållet.

Hannäs i mars 1972

Elias Andersson, Carl-Erik Ståhlbom. Bertil Forsbring.

Hannäs

afled deraf ingen här. 1).

§ 43. (pagina = sida) 168; men uti de få kyrkoböcker, som jag hittills varit i tillfälle at genomgå, så finner jag inga anteckningar om pesten för detta sistnämnda år.

1). Vide L C P (§ 43 tycks höra ihop med ovanstående ”afled deraf ingen här. 1)”.

Bredal hade år 1626 legat öde i 6 år och låg så ännu 1632.

1638 afbrändes Hägerstad genom mordbrand af en piga, som dömdes at i bålet brännas.

1298 S:t Matrice afton utgaf Peder Tank ett pergamentsbrev, att Sala ström är köpt under Fänjebo (1646 års dombok). Fänjebo hör icke till Hannäs.

Hannäs Kyrka, som jag aftecknat Tab. fig. är af sten, liten och trång, och, som det påstås, tillbyggd i senare tider. Om så är, så kan det icke sägas hafva varit kyrka förut, tydet är endast det nu varande Choret, som då skulle hafva utgjort kyrka. Sanning är visst det, at både strukturen af och målningen i taket äro ganska olika i Choret och kyrkan, men deraf vill jag endast draga den slutsatts, at kyrkan för et eller två hundra år sedan undergått någon betydligare reparation i taket invändigt. Det är nu beklätt med bräder och målade 1733. Målningen förställer Abraham offande sin son, och tomma Zerater (troligen tomma offerskålar) för öfrigt. Men i Choret är taket hvälfdt af sten och föreställer i gammal stil 4 bibelstycken: Midt öfver altaret Herdarne knäböjande för Jesusbarnet i krubban; till en låda full med

guldmynt som det mottager(?) De andra 2 hålla hvar sitt rökelsekar. (Annan tolkning: De tre vise männen, och de 2 rökelsekaren var offerskålar?)

Till vänster ser man omskärelsen föreställd. Inskriptionerna här under äro svenska, både till bokstäver och mening, utan alla sirater av munk (?). Under dessa målningar, är på väggarna även andra målningar, men de är af åldern dels och dels af det utvidgade Chorfönstret blefne otydlige, likasom läsningen derunder icke kan af de få läslige orden bringas till något helt.

Till ex.

Och the korsfeste

sonens blodh

ibland två ogärningsmän.

Här är ingen altartafla, utan i dess ställe et tämmeligen stort fönster, i senare tider uptaget, åtminstone utvidgadt.

Predikstolen, till vänster i kyrkan (sedd så av prästen mot församlingen), är målad 1643, och troligen på kyrkoherde Retzii bekostnad, ty hans namn står där ock. Man ser här Matheus med en Bok i vänster hand och en ängel uti höger.

Paulus med et svärd i höger hand. Öfver dem läses: Visa mig Herre din väg then. Ps. 86, 11.

Marcus med Bok under vänster arm och et lejon vid fötterna. Läsning däröfver: Ropa trösteliga en basun. Es.

Lucas en Bok i vänster hand, en oxe vid fötterna. Läsning deröfver: Saliga äro gömma thet: Luc. 11.

Johannes en Bok på vänstra armen, en örn vid fötterna. Läsning deröfver: Kristus är mitt vinning: N. B. Retz

På predikstolen har stått en gammal större tafla, 2. 1/4 aln hög. 3 alnar bred i 5 avdelningar, av vilka den mellersta ensamt utgör 1/3 av taflans bredd och de 2 afdelningarna på hvardera sidan utgör 1/3 hvardera.

-----at igen sitter nu på muren fastspikad. Den kan icke läsas är bortplånad ingen ting kan ses tydligt mera än 2 människofigurer i hvardera af de 2 yttersta afdelningarna. De hafver alla glorian omkring huvudena. En af dem har en pung i hand och omkring hans helgona krans stråla 10 st. stjernor.

Vid predikstolen är på murens brädfodring en Cartusch som innehåller (texten): Under den tiden då ärhevördige och högvällärde Herr Kyrkioherden Nils Falck, sampt och ärhevördige och vällärde Herr Comministern Herr Johan Lithelius voro i denna församling Tjäläsöriare är denna målningen med kyrkians omkostnad gjord Gudi till ärhro sampt kyrkian till prydnad Anno 1733.

Orgelverk är här ej.

Elias Andersson, Larum: Gubben Tunholm (i Ingelstalund) var försångare.

Läcktare och bänkar äro målade, och på en af dessa fram i Choret bredvid altaret läses:

Thenna bockstolen haffnär Larss Pärson i Larum och Jon Larsson i Gräffsäter kyrkiovårdar på then tiden låta måla Anno 1647 (7:an otydlig)

Till höger om Chorfönstret hänger et Blasone-rött Ribbinge vapen, hvarpå läses:

Kongl. Maj:ts Trotjenare och Capitain under ett Tyskt Regemente Infanteri den fordom högädle och Vål. Herre Sten Seved Ribbing till Gräfseter och Svansöö, som är föd uppå Svansöö d. 16 Martii 1648 och afsomnade uppå Grävseter d. 15 April Anno 1706.

Till vänster om samma fönster hänger en nummertafel med öfverskrift:

Kyrkan
til prydnad skänkes denna Tafel
af Diedrich Stenbom i Bredal Aö 1763.

På altarbordets antependium ser man Ribbinge- och Pauli famillernas vapen graverade å två särskilda silfverplåtar med der under följande silfver Bokstäfver R B P (på?) V (V kan här betyda vänster, då bokstäverna står på antependiets vänstra sida från åskådaren räknat)

Bredvid altaret står på höger den i Christning på den tiden brukliga stora dop funten af sten, utan andra igenkänningstecken till dess ålder än dess bristfälliga sönderspruckna skick. Dess diameter invändigt är 1 aln 2 tum. Dess djup är ----11 tum. Dess höjd ifrån golfvet 1 aln 15 tum. Fotens höjd gör deraf 22 tum. Inuti funten är en kettil af malm gjuten, som i vidden men ej i höjden fyller Stenfuntens Cavitet. Jag har på intet annat ställe sett sådant käril. Troligen har funten redan varit så sprucken den tid den brukades, at vatten inte stannade deri, hvarföre församlingen måst anskaffa en mindre funt, som kunde bibehålla det till döpelsens bad nödiga vatten.

På altaret står en Ljusstake af malm med 3 pipor. Derpå ser man dessa vapen och namn:

E K R K N D

Dessutom står här 5 andra Ljusstakar, en af malm, 2 af mässing, 2 af tenn, utan namn.

2 Ljuskronor af malm, och utan namn, hänger i kyrkian öfver gången, och en på Läckturen af trä med måladt L N S 1721 och jernarmar. Den ena med 16 pipor och den andra med 6 pipor.

En Oljefärgstafla, af omtränt (= omkring) 15 á 18 tums höjd förställer en naken, med fladdrande mantel lätt beslöjad / människofigur, som med högra handen omfattar et emot dess vänstra axel hvilande kors, hvilket han med förtröstansfull uphöjd blick åskådar. Till vänster ser man jordklotet eller snarare Riksäple.

Vid korsets fot ses figuren trampa med höger (här slutar sidan. Av meningens fortsättning på följande sida, så fattas en eller två rader. Första raden på sidan börjar med:) man kunna med den förra kvinnan anmärka, att ormar på hvilka man trampar, alltid vända hufudet tillbaka till försvar eller hämnd. Men han gör icke det här! (Meningen handlar tydligen om att människofiguren trampar på en orm, i detta fallet "kvinnans säd" som skall söndertrampa "ormens huvud").

Gamla träbilder finnas här 3. Den ena är Maria med barnet på sitt knä, och barnet med ett klot på sitt, hållande derofvanpå sin vänstra hand.

Den andra föreställer en kvinna med långt hår i lockar fallande långt utför ryggen, men utan alla insignier.

Den tredje är bilden af en gammal i sittande ställning, läggand 2 främsta fingren å vänster hand utsträckt på sitt bröst.

1 krusifix af trä i ordinär mänskostorlek hänger i valvbågen mellan koret och kyrkan. På korsets tvärslå är ytterst på högra änden anbragt en liten -----mig på ----tafla, på hvilken man ser et liggande lejon med hufudet mot höger.

På tvärträet vänstra ända ses en dylik tafla med en liggande oxe med hufudet mot vänster.

(Det som står i marginalerna om träbilderna är medtaget och ingår i avskriften, för att förtydliga för läsaren.)

På kyrkogården är mitt för östra gaveln en grav med gammal, mossig överbyggnad. Den tillhör ---? Norr om denna ligger en gravsten, varpå läses:

Moment mori, (Kom ihåg att du skall dö.) Här nedan ligga Begravna Mönsterskrivaren Nils Jonsson. des k. (kära) Hustru Catharina Andersdotter. Bägge 73 år när de dödde samt deras son Nicola Falck, Prost och Kyrkoherde i Tryserum och Hannäs, född 1679, död 1745 och des såta Hustru Anna Stridelia, född 1680, död 1746, med deras barn Anna Falck, född och död 1715, Catharina Falck, född 1710, död 1717, Maria Cath. Falck, född 1719, död 1725, Axel Mag. Falck, född 1720, död 1725.

Nedan till

1 Timglas, 1 kalk, 1 döds-kalle. (Under oläslig text)

Flera gravstenar finnas här, intill ? Allmogens minnesvårdar är som vanligt av trä. Till formen varierar de emellan dem som vid Eds kapell nämnda Nr och Tab Nr antecknade Nr är den rådande nu. På några ser man vid övre änden ett halvt klot anbragt å båda sidor och målade med särskild färg. På andra åter de 3 små Zeraterna ovanpå som fig. Nr. Vissa Nr är av järn, sådana består endast de förmögnare sig. Liksom i Tryserum är även här den sidan av minnesvården vänd åt graven.

Hörsjön i Hannäs får sitt vatten ifrån en N.V. belägen göl, kallad Halgen. (Med sistnämnda upplysning, som gäller en sjö-fråga, slutar skriften)